

Janne Majaniemi

Demokratiakritiikki ja antidemokraattinen ajattelu Weimarin tasavallassa (1919–1933) – esimerkkinä Peter Petersenin ajattelu

Johdanto

Tarkastelen artikkelissani käsitteen demokratia ongelmallisuutta Weimarin tasavallan aikana. Artikkelini ei edusta pitkän tutkimustyön synteesiä, vaan sen tarkoituksena on pohtia, miten Weimarin tasavallan ajan demokraattista ajattelua tai antidemokraattista ajattelua voidaan ylipäättään käsitellä. Kyseessä on siis ennen kaikkea alkupuheenvuoro.

Työssäni nousee erityisesti kolme keskeistä teemaa: demokraattinen ajattelu, antidemokraattinen ajattelu ja demokratiakriittinen ajattelu. Yksinkertaistaen näitä kolmea ajattelutapaa voidaan luonnehtia seuraavalla tavalla: demokraattisessa ajattelussa sitoudutaan johonkin kansanvaltaiseen (demokraattiseen) poliittiseen järjestelmään. Antidemokraattisessa ajattelussa ei sitouduta mihinkään demokraattiseen järjestelmään, vaan ajetaan vaihtoehtoista poliittista toimintamallia (harvainvaltaa) ja pyritään demokraattisen järjestelmän kumoamiseen. Historiantutkimuksen kannalta ongelmallisin on käytännössä demokratiakritiikki, sillä se voi olla joko lähellä antidemokraattista ajattelua tai se voi yhtä hyvin liittyä demokraattiseen ajatteluun. Demokratiaa kritisoiva ajatteluhan ei välttämättä tähtää demokraattisen järjestelmän kumoamiseen, vaan siinä voidaan kritisoida esimerkiksi politiikan harjoittamisen muotoja, demokratian toimivuutta tai vaikkapa edustuksellisuutta. Artikkelini keskeinen ongelma onkin, miten antidemokraattinen ajattelu ja demokratiakriittinen ajattelu voidaan käytännössä erottaa toisistaan.

Saksalainen historioitsija Reinhart Koselleck esittää kiinnostavan metodologisen huomion, jota voidaan käyttää tässä yhteydessä hyväksi: "Ainutkertaisista historiallisista dualistisista kielimuodoista on selvitettävä niiden argumentaatiota erityisesti sillä tavalla, miten ne pyrkivät kieltämään vastakkaiset näkökulmat.¹ Tämän historianmetodologisen väitteen avulla voidaan havaita kiinnostava piirre Weimarin tasavallan ajan antidemokraattisesta ajattelusta. Tälle ajattelulle voidaan nimittäin helposti löytää vastapooli - demokraattinen ajattelu ja sen edustamat arvot ja instituutiot. Antidemokraattinen ajatteluhan tähtäsi nimenomaan vallitsevan poliittisen järjestelmän kumoamiseen ja uuden, ei-demokraattisen järjestelmän pystyttämiseen.

Demokraattisen ajattelun vastapoolina ei kuitenkaan suoranaisesti voida pitää antidemokraattista ajattelua, sillä demokraattinen ajattelu ei rakentunut Weimarin tasavallassa eikä se rakennu edelleenkään sen varaan, että se pyrkisi kieltämään toisinajattelemisen. Demokratiaanhan kuuluu olennaisena osana kritiikki. Demokraattinen ajattelu voi perustua esimerkiksi sille olettamukselle, että se on itsessään paras hallintotapa tai että se johtaa parhaaseen lopputulokseen.² Kuitenkin siihen kuuluu myös tällöin olennaisesti perusteltu vuoropuhelu, sekä mielipiteiden ja poliittisen toiminnan vapaus - myös kriittisten puheenvuorojen vapaus. Tämä on samalla demokratian heikkous, sillä juuri tätä piirrettä esimerkiksi kansallissosialistit käyttivät valtaannousussaan hyväkseen.

Yksi näkökulma Weimarin tasavallan aikaiseen demokratiakeskusteluun avautuu saksalaisen Peter Petersenin (1884-1952) kirjoitusten kautta. Peter Petersenistä voidaan todeta lyhyesti seuraavaa: Petersen oli yksi 1920-luvun tunnetuimmista saksalaisista kasvatustieteilijöistä ja niin kutsutun Jenan suunnitelmakoulun luoja, jollaisia on edelleen toiminnassa muun muassa Saksassa ja Alankomaissa. Petersen oli lisäksi Jenan yliopiston harjoituskoulun johtaja ja kasvatustieteen professori vuosina 1923-1952. Petersen on ollut hyvin kiistelty henkilö toisen maailmansodan aikaisen toimintansa vuoksi ja erityisesti vuoden 1933 jälkeen hän lähestyi kirjoituksissaan huomattavasti kansallissosialisteja. Lisäksi hän säilytti virkansa yliopiston professorina, vaikka hän ei liittynytään varsinaisesti kansallissosialistiseen puolueeseen, kuten Peterseniä tutkinut historioitsija ja kasvatustieteilijä Hein Retter toteaa.³

Petersen on kiinnostava tutkimuskohde paitsi ristiriitaisen henkilöhistoriansa vuoksi myös siksi, että hänellä on yhtymäkohtia suomalaiseen kasvatustieteeseen. Punaisen Suomen entinen opetusministeri ja kasvatustieteilijä Jaakko Pärssinen tutustui todennäköisesti ensimmäisenä suomalaisena Peterseniin jo vuonna 1924. Vuonna 1930 Petersenin luona kävi kansakouluntarkastaja Kaarlo K. Mäkinen, vuonna 1934 kansakoulunopettaja Frans Nurmi sekä vuonna 1939 kasvatustieteilijä Matti Koskenniemi (1908-2001). Suomalaisista erityisesti Matti Koskenniemi sai Petersenin koulumallista runsaasti vaikutteita, ja hän esitteli Petersenin suunnitelmakoulua laajasti muun muassa teoksessaan Kansakoulun opetusoppi (1944).

Tutkimuskirjallisuudessa Peterseniä on käsitelty muun muassa seuraavalla tavalla. Suomalaisen kasvatustieteilijä Karl Bruhnin mukaan Petersen oli maailmansotien välillä demokraattinen koulu-uudistaja, joka omaksui kuitenkin 1930-luvulla nopeasti kansallissosialistisen ideologian.⁴ Astetta kriittisempää näkökulmaa ja varsinaista Petersen-tutkimusta edustavat esimerkiksi Dietrich Benner ja Herwart Kemper johdatuksessaan Petersenin Jenan suunnitelmaan.⁵ He toteavat Petersenin kääntyneen Weimarin tasavaltaa vastaan, sillä parlamentaarisen järjestelmän sisällä käytiin ankaraa puoluepoliittista ja ideologista taistelua myös koulukysymyksistä.⁶ Samaa linjaa edustaa myös kasvatustieteilijä Jürgen Oelkers, joka toteaa, että Petersenin kasvatustieteen teoreettiseen kehykseen ei kuulunut mitään demokraattisia määritelmiä ennen vuotta 1945. Oelkers kuitenkin lieventää väitettään toteamalla, että Petersenin teoria on neutraali valtiollisoikeudellisille määritelmille ja että yhteisöön perustuvaa opetusta voidaan käyttää minkä tahansa ideologian perustelemiseksi.⁷

Artikkelini kannalta Petersenissä on kiinnostavaa erityisesti se, että hän kritisoi hyvin voimakkaasti Weimarin tasavallan poliittista järjestelmää, erityisesti parlamentarismia. Vuoden 1933 jälkeen Petersenin kritiikki Weimarin tasavaltaa kohtaan kasvoi, mutta tämä kritiikki voidaan ymmärtää myös niin, että se kertoi enemmän uudesta poliittisesta tilanteesta kuin 1920-luvun alkuperäisistä käsityksistä. Tästä syystä käytän artikkelissani ainoastaan Petersenin kirjoituksia Weimarin tasavallan ajalta. Artikkelini kannalta olennainen kysymys on ennen kaikkea se, voidaanko Peterseniä luonnehtia antidemokraattiseksi ajattelijaksi ja jos voidaan niin millä perusteilla.

Demokratiakäsitteestä ja sen käytöstä historiantutkimuksessa

Ennen kuin siirryn tarkastelemaan Weimarin tasavaltaa, on tarpeen sanoa muutama sana demokratiakäsitteestä yleensä. Demokratiakäsite on peräisin antiikin Kreikasta ja sillä tarkoitetaan kansanvaltaa. Määritelmä on kuitenkin hyvin väljä, sillä antiikin suoraa demokratiaa, johon saivat osallistua vain vapaat miehet, emme kutsuisi enää demokratiaksi.⁸ Nykyaikaiselle demokratialle voidaan kuitenkin esittää joitakin minimivaatimuksia. Saksalaisen politiikantutkijan Hans Vorländerin mukaan yhtenä osoituksena demokratiasta voidaan pitää sitä, että hallitsijat valitaan vaaleilla.⁹ Yleisemmin demokratian vähimmäisvaatimuksena pidetään kuitenkin säännöllisiä, vapaita ja reiluja vaaleja sekä useita puolueita, joista ihmiset voivat valita edustajansa. Tällä tarkoitetaan edustuksellista demokratiaa. Tämän lisäksi näihin vaatimuksiin kuuluu myös sellainen hallitus, joka voidaan äänestää vallasta. Nämä ovat kuitenkin vasta vähimmäisvaatimuksia, sillä laajempaa käsitteenä demokratialta voidaan vaatia myös ihmisoikeuksien, lehdistönvapauden, sananvapauden sekä mielipiteenvapauden ja kokoontumisvapauden toteutumista. Tämän lisäksi demokraattisen poliittisen järjestelmän perustuslaillisiin oikeuksiin voidaan liittää oikeusvarmuus, johon kuuluu esimerkiksi oikeuslaitoksen riippumattomuus, yksilöoikeuksien turva, vallan kolmijako sekä vapaa tiedonvälitys ja moniarvoinen julkisuus.¹⁰

Weimarin tasavallan aikaisten demokratiakäsitysten tutkimuksessa voidaan lähteä liikkeelle minimivaatimuksista, ja kysyä esimerkiksi sitä, miten aikalaiskirjoituksissa sitouduttiin Weimarin tasavallan aikaiseen poliittiseen järjestelmään. Miten tällöin nähtiin esimerkiksi monipuoluejärjestelmä, tai minkälaisena vapaat vaalit ymmärrettiin tai miten hyvin edustuksellisuuden katsottiin Weimarin tasavallassa toteutuvan?

Demokratiaan liittyy lisäksi voimakas moraalinen ulottuvuus, jolloin sitä tarkastellaan akselilla hyvä-paha. Weimarin tasavallan ajan demokratiakäsitykseen ja erityisesti sen moraaliseen ulottuvuuteen kuuluu olennaisesti kysymys kansallissosialismista. Tässä yhteydessä on syytä todeta, että äärioikeistolaiseen ajatteluun kuului lukuisia liikkeitä ja teoreettisia hahmotelmia, joilla oli monia samankaltaisia ajatuksia kansallissosialismin kanssa, mutta jotka eivät olleet kansallissosialistisen ideologian kanssa identtisiä.

Kansallissosialismi oli lopultakin hyvin hajanainen aatesuunta, mutta poliittisena järjestelmänä se sen sijaan oli yhtenäisempi.¹¹

Demokratia voidaan määritellä myös siten, että lähtökohdaksi otetaan demokratian tuottama paras lopputulos tai päämäärä.¹² Näin on tehnyt esimerkiksi saksalainen historioitsija Kurt Sontheimer, jonka mukaan "demokratia on arvosidonnainen poliittinen järjestys, jonka päämääränä on taata järjestäytyneen vapauden tila poliittiselle yhdessäololle".¹³ Tällainenkaan määritelmä ei ole ongelmaton. Voidaan nimittäin kysyä, mitä järjestäytyneen vapauden tila oikein tarkoittaa, vastaako se Weimarin tasavallan aikaista käsitystä demokratiasta ja voidaanko sitä sen vuoksi käyttää demokratian mittapuuna. Sontheimerin määritelmän ongelmana on lisäksi se, että siinä ei oteta kantaa niihin erilaisiin välineisiin, joilla vapauden tila voidaan saavuttaa.

Demokratia-käsitteen tarkastelu rajatussa historiallisessa kontekstissa asettaa tutkimukselle tiettyjä rajoituksia. Lähtökohtana on pidettävä sitä, että 1920-luvun saksalainen käsitys demokratiasta erosi nykyajan demokratiakäsityksistä, mikä vaikeuttaa tutkimustehtävää. Tässä yhteydessä voidaan käyttää hyväksi vaikkapa niitä ajatuksia, joita historiantutkija Jorma Kalela on esittänyt historiallisesta totuudesta. Hänen mukaansa "tiedon varmuutta on pikemminkin ajateltava suhteena ja prosessina kuin staattisena asiana. Samassa logiikassa totuudesta tulee kulttuurien väliset rajat ylittävän ymmärryksen kysymys."¹⁴ Hän jatkaa, että yksittäisen historiantutkijan tulee "yrittää tässä mielessä ylittää oman kulttuurinsa ja tutkimuskohteensa kulttuurin väliset erot ja käydä koko ajan kahdensuuntaista vuoropuhelua omaan yleisöönsä ja tutkimuskohteeseensa".¹⁵ Mitä tämä sitten käytännössä tarkoittaa?

Aluksi voidaan todeta, että Kalelan hahmotelma ei tarjoa historiantutkijalle valmiita avaimia menneisyyden tarkasteluun, vaan se auttaa ainoastaan ymmärtämään menneisyydestä saatavan tiedon varmuusastetta. On nähdäkseen ilmeistä, että käsitteen demokratia ongelmallisuus Weimarin tasavallassa avaudu siten, että luodaan käsitteelle demokratia ahdas määritelmä, jonka valossa pohditaan, minkälainen ajattelu oli demokraattista ja mikä taas ei. Tämä ei riitä, sillä demokratiakäsitteen tarkastelu historiallisessa kontekstissa vaatii myös sen toiminnallisen ulottuvuuden hahmottamista, eli

sitä, miten Weimarin tasavallassa toimi esimerkiksi edustuksellinen demokratia ja parlamentarismi. On siis tunnettava käytännössä se, mitä Weimarin tasavallassa kritisoiitiin. Vasta tällaisen tarkastelun avulla voimme ymmärtää sitä, miten menneisyyden käsitteet erosivat meidän aikamme käsitteistä.

Tämä johtaa kuitenkin seuraavaan ongelmaan. On nimittäin huomattava, että myös tutkimuksen kohteen tarkastelu oman ajan taustaa vasten voi muodostua tutkimusta määrääväksi tekijäksi. Tällöin olosuhteet alkavat määrätä historiallista prosessia ja vastaavasti historiallisilta toimijoilta katoaa vapaa valinta. Miten sitten demokratiakäsitettä ylipäätään voidaan tarkastella Weimarin tasavallassa ja miten antidemokraattinen ajattelu voitaisiin määritellä?

Yhden ratkaisuehdotuksen tähän ongelmaan esittää Kurt Sontheimer 1920-luvun antidemokraattista ajattelua käsittelevässä teoksessaan "Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik".¹⁶ Olennaista on hänen mukaansa tarkastella antidemokraattista ajattelua Weimarin tasavallan perustuslain antamien normien valossa.¹⁷ Tämä peruslähtökohta on mielestäni onnistunut ensinnäkin sen vuoksi, että siinä demokraattiselle ja antidemokraattiselle ajattelulle on olemassa selvä mittapuu, vaikka itse perustuslain teksti olisikin monitulkintainen. Lähtökohta on myös sikäli onnistunut, että siinä erotetaan toisistaan yleisesti Weimarin tasavaltaan kohdistunut kritiikki, joka ei välttämättä pyrkinyt vallitsevan yhteiskuntajärjestelmän kumoamiseen, ja toisaalta Weimarin tasavallan perustuslakia vastaan kohdistunut kritiikki, joka pyrki vallitsevan poliittisen järjestelmän kaatamiseen. Ongelmana kuitenkin on se, että näiden kahden erottaminen toisistaan ei ole sittenkään aina kovin yksiselitteistä, minkä tulemme Petersenin tapauksessa huomaamaan.

Sontheimer toteaa omasta teoksestaan, että se ei ole ensisijaisesti kansallissosialismin esihistoriaa.¹⁸ Tämä onkin perusteltu lähtökohta, sillä jos näkökulmaksi on valittu Weimarin tasavallan ajan demokratiakäsitys, tätä ei voida tarkastella siten, että nähtäisiin demokratian vastustuksen johtaneen automaattisesti kansallissosialismiin. Tällainen moraalinen alkuasetelma ei voi tehdä oikeutta historiantutkimuksen kohteena oleville ihmisille tai tapahtumille. Weimarin tasavallan ajan saksalaiset eivät toimineet siten kuin

heillä olisi ollut valinta joko kansallissosialismin tai ei-kansallissosialismin välillä. Lisäksi on syytä muistaa, että historiallisen tilanteen selvittäminen (esimerkiksi antidemokraattisen ajattelun luonne) ei ole sama asia kuin historiallisen teon puolustaminen (kansallissosialismin rikokset).

Tässä yhteydessä on kuitenkin syytä huomauttaa, että Sontheimerin teoksessa on myös puutteita. Ensinnäkin on syytä huomata, että väitetyistä tutkimuslähtökohdista huolimatta Sontheimerin teos ottaa kantaa kansallissosialismin syntyyn. Weimarin tasavallan romahdus on ilmeisesti asiallisesti niin lähellä kolmannen valtakunnan syntyä, ja erityisesti kun tarkastelun keskipisteessä on demokraattisen tasavallan vastustus, ei moraalista kannanottoa voida välttää. Sontheimerin johdannossa esittämä tutkimuslähtökohta ei siis täysin toteudu. Toinen Sontheimerin teoksen ongelma on se, että Weimarin tasavallan perustuslain valitseminen demokratian mittapuuksi ei ole sekään ongelmatonta. Tämä lähtökohta on varsin jäykkä, eikä se ota välttämättä huomioon demokraattisen ajattelun eri puolia. Kolmanneksi Sontheimerin laajan tarkastelun puutteena voidaan pitää sitä, että hän rajaa tarkastelunsa ainoastaan saksalaiseen oikeistoon. Tämän Sontheimer tosin teoksensa alussa itsekin toteaa. Näkökulman rajoittuminen pelkästään oikeistoon vääristää kuitenkin menneisyydestä saatavaa kuvaa. Esimerkiksi Vorländer toteaa, että Weimarin tasavallan vastustusta esiintyi sekä vasemmiston että oikeiston piirissä.¹⁹ Muutenkin käsitys perinteisestä oikeistosta aateliston ja konservatiivisten arvojen vaalijana ei sovi esimerkiksi kansallissosialismiin. Raja oikeiston ja vasemmiston välillä muuttuikin Weimarin tasavallan aikana selvästi ongelmallisemmaksi kuin aiemmin.²⁰

Sontheimerin metodista voidaan lopuksi todeta, että se on edelleen huomionarvoinen ja että se tarjoaa puutteistaan huolimatta mahdollisuuksia soveltaa sitä erilaisissa tutkimuksissa. Petersenin tarkasteluun ja lyhyeen artikkeliin se on kuitenkin liian laaja. On luontevampaa tarkastella Petersenin käsityksiä demokratiasta hänen omista lähtökohdistaan käsin, sillä tämä tehtävä on huomattavasti selkeämpi rajata. Tätä ennen on kuitenkin vielä syytä tarkastella Weimarin tasavallan syntyhistoriaa ja luonnetta muutamalla sanalla.

Kriisi, murros ja jatkuvuus Weimarin tasavallassa

Weimarin tasavalta syntyi Saksassa vaikeissa olosuhteissa vuonna 1919 keisarivallan kukistumiseen ensimmäisessä maailmansodassa. Saksalainen oikeusteoreetikko ja historioitsija Böckenförde esittää artikkelissaan, että keisarivallan kukistuminen johtui pitkälti ensimmäisen maailmansodan aikana alkaneesta poliittisesta kehityksestä eikä niinkään vuonna 1918 äkisti syntyneestä vallankumouksellisesta toiminnasta.²¹ Ensimmäisen maailmansodan oli ajateltu olevan lyhyt ja voittoisa, mutta sodan pitkittyminen ja erityisesti kotirintaman olojen huononeminen vaikuttivat ratkaisevasti siihen, että sodan vastustus ja yleinen tyytymättömyys vallitseviin oloihin lisääntyi.

Samaan aikaan saksalaista yhteiskuntaa muokkasivat voimakkaasti teollinen vallankumous ja siihen liittyneet yhteiskunnalliset tekijät: kaupungistuminen, luokkayhteiskunnan murtuminen, tiedonvälityksen kehittyminen, seksuaalisuuden vapautuminen ja massakulttuuri. Uudenlainen ongelma oli myös 1920-luvun lama ja superinflaatio. Weimarin tasavallan ajalle olikin tyypillistä voimakkaat yhteiskunnalliset ja poliittiset muutokset ja erityisesti yleinen muutoksen ilmapiiri.

Weimarin tasavallan historiaan kuuluu kuitenkin olennaisesti myös keisarillisen Saksan perinteiden jatkuminen. Poliittisen järjestelmän kaatuminen ei merkinnyt kokonaan uudenlaisen järjestelmän syntymistä tai jo keisarillisen Saksan aikana alkaneiden yhteiskunnallisten kehityslinjojen katkeamista. Myöskään ihmisten ajattelu ei siirtynyt äkillisesti vanhasta aikakaudesta uuteen. Saksalainen historioitsija Hans Bold toteaaakin, että esimerkiksi puoluejärjestelmä osoitti hämmästyttävää jatkuvuutta Weimarin tasavallan aikana. Puolueiden kannatukset ja puolueiden välinen yhteistyö säilyivät pitkälti samana kuin ennen sotaa ja sodan aikana.²² Antidemokraattisen ajattelun kannalta ratkaisevaa oli lisäksi se, että virkamiehistö pysyi pitkälti samana kuin sotaa edeltävänä aikakautena. Weimarin tasavallan ajan demokratiaa tutkinut saksalainen historioitsija Heinrich August Winkler toteaaakin, että mitään ratkaisevaa puhdistusta ja demokratianvastaisen virkamiehistön erottamista ei Weimarin tasavallassa tehty. Tälle hän esittää myös hyvät perusteet: Saksa olisi ajautunut sodan jälkeen kaaokseen, jos sen kokenut virkamieskunta olisi yht'äkkiä vaihdettu kokemattomampaan.²³

Weimarin ajan poliittisille kulttuurille on olennaista se, että Saksassa ei oltu onnistuttu luomaan demokraattista järjestelmää eikä liberaalia poliittista kulttuuria ennen ensimmäistä maailmansotaa, vaan hallitusvalta oli ollut sidottu keisarin päätösvaltaan. Keisari nimitti valtakunnankanslerin (*Reichskanzler*) eikä tämä ollut siten sidottu parlamentaariseen valvontaan. Valtiopäivät (*Reichstag*) valittiin tosin vapailta ja yhtäläisillä vaaleilla, mutta se ei voinut vaikuttaa hallituksen muodostamiseen. Vorländer tuo esiin saksalaisen paradoksin: Saksassa miehet saivat yhtäläisen äänioikeuden jo vuonna 1871, mutta tämä ei vielä taannut demokratiaa. Englannissa miehet saivat yhtäläisen äänioikeuden vasta vuonna 1918, mutta parlamentaarinen demokraattinen kehitys oli alkanut huomattavasti tätä aikaisemmin.²⁴ Lisäksi yhtenä Saksan poliittisen järjestelmän erikoisuutena oli se, että Preussissa, joka oli suurin osavaltio, oli maapäivä- ja kunnallisvaaleissa käytössä nk. kolmen luokan äänestysoikeus (*Dreiklassenwahlrecht*), jossa äänestysoikeus oli määrätty tulojen tai vero-osuuden mukaan.²⁵ Suurella osalla preussilaisista ei näin ollen ollut todellista poliittista vaikutusvaltaa. Hallitseva asema politiikassa oli suurmaanomistajilla, konservatiivisella aatelistolla ja näiden hallitsemalla konservatiivipuolueella.²⁶

Ensimmäisen maailmansodan päättyminen toi Saksassa valtaan sosiaalidemokraatit. Rolf Sieferle tuo esiin sen ristiriitaisen tilanteen, joka sosiaalidemokraateilla tällöin oli. Marraskuun vallankumous antoi sosiaalidemokraateille toisaalta tilaisuuden päästä käsiksi valtaan, joka olisi voinut merkitä yhteiskunnan sosialisointia (*Sosialisierung*). Samalla kuitenkin häviö ensimmäisessä maailmansodassa merkitsi sitä, että preussilaisen hallintomallin tilalle otettiin käyttöön englantilais-ranskalainen hallintomalli, eli parlamentaarinen hallinto.²⁷ Juuri weimarlaisen demokratian lähtökohta - ensimmäisen maailmansodan tappio ja ulkomainen hallintomalli - johti viime kädessä tasavallan legitiimisyuden, eli kansalaisten hyväksynnän keskeiseksi ongelmaksi. Winkler toteaa lisäksi, että hallitsevat sosiaalidemokraatit mielsivät tehtävänsä ja oman roolinsa aluksi pikemminkin keisarillisen Saksan konkurssipesän hoitajiksi eikä niinkään uuden demokratian perustajiksi. Demokratian kannattajina he eivät halunneet ruveta perusteellisiin hallinnollisiin uudistuksiin, sillä heiltä puuttui omasta mielestään kansalaisten tähän tehtävään antama mandaatti.²⁸

Vorländer toteaa puolestaan, että demokratia-aatteen kannatus ei ollut Weimarin tasavallassa kovin laaja. Virkamieskunta vastusti sitä samoin kuin armeija ja poliisi.²⁹ Voidaan ajatella, että vaikka Saksa oli muodollisesti siirtynyt parlamentaariseen demokratiaan, suuri osa saksalaisia ja ennen kaikkea virkamieskuntaa toimi edelleen vanhan järjestelmän puitteissa. Tässä mielessä voidaan puhua keisarillisen Saksan perinteen jatkuvuudesta. Vaikka virkamieskunta ei olisikaan ollut edes suurelta osin varsinaisesti antidemokraattista ja siis yrittäneet varsinaisesti vastustaa Weimarin tasavaltaa, on selvää, ettei tasavalta saanut virkamieskunnasta itselleen luotettavaa hallintokoneistoa, joka olisi tukenut demokraattista järjestelmää vaikeuksissa. Voidaan sanoa, että virkamieskunta hyväksyi tai sieti uutta poliittista järjestelmää, mutta suurelta osin se ei ollut sisäistänyt demokraattisia arvoja - eikä se ollut voinut näin tehdä, sillä demokraattiset arvot olivat sille vieraita.

Kurt Sontheimer korostaa tutkimuksessaan lisäksi sen merkitystä, että porvaristo menetti johtavan kulttuurisen asemansa, joka sillä oli ollut keisarivallan aikana.³⁰ Tämä käänsi erityisesti porvariston Weimarin tasavaltaa vastaan. Vaikka porvaristolla ei ollut ollutkaan poliittista valtaa, niin se oli pystynyt saavuttamaan merkittävän aseman tieteissä ja taiteissa keisarillisen Saksan aikana ja siis juuri tämän aseman se menetti ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Weimarin tasavallan aikana tämän porvarillisen kulttuurin tilalle ei kuitenkaan kehittynyt liberaalia rationalismiin perustuvaa poliittista kulttuuria, vaan ajattelussa yleistyi ennen kaikkea tyytymättömyyttä Weimarin tasavallan poliittista järjestelmää kohtaan. Porvariston ajatteluun liittyi myös myyttisiä piirteitä, jonka varassa uutta yhteiskuntaa haluttiin alkaa rakentaa.

Kun yhteiskunta koki voimakkaita muutoksia ja kun nämä muutokset heijastuivat erilaisina ongelmina ihmisten jokapäiväisessä elämässä, odotettiin, että vaikeuksiin löydettäisiin poliittisia ratkaisuja. Weimarin tasavallan aikana kehiteltiinkin sosiaaliturvaa ja sosiaalihuoltoa, sekä annettiin erityyppistä valistusta. Weimarin tasavallan ajan historiaa käsittelevässä teoksessaan saksalainen historiantutkija Horst Möller toteaa kuitenkin, että tasavaltaan kohdistui samalla erittäin suuria odotuksia.³¹ Tilanne muodostui tällöin nopeasti sellaiseksi, että vallitseva poliittinen ja yhteiskunnallinen tilanne oli jyrkässä ristiriidassa suurten odotusten kanssa. Tämä kanavoitui erilaisiksi protesteiksi. Seuraavaksi

tarkastelen erityisesti Sontheimerin teokseen nojaten sitä, miten käsite kansa yhdistyi antidemokraattiseen ajatteluun ja minkälaista antidemokraattista ajattelua Weimarin tasavallassa ylipäätään esiintyi.

Käsite 'kansa' ja (anti-)demokraattinen ajattelu

Kun tarkastellaan demokratiakäsitettä Weimarin tasavallassa, on perinteinen demokratian kansanvalta-määritelmä avainasemassa. Tällöin törmätään kahteen keskeiseen käsitteen: miten Weimarin tasavallassa ymmärrettiin käsite 'kansa' ja mitä tarkoittaa 'kansanvalta'? Yksinkertaisimmillaan demokraattinen kansanvalta voidaan ymmärtää kansan enemmistön tahdoksi tai kansan yleiseksi tahdoksi. Tällöin tulemme lähelle Rousseau'n käsitystä yleistahdosta (*volonté générale*). Kansan päättämä laki ilmensi Rousseau'n mukaan yleistahtoa ja sen päämääränä oli paras yhteinen hyvä. Jos näitä Rousseau'n ajatuksia noudattaisi kirjaimellisesti, niin tuloksena olisi paradoksaalinen tila, jossa yleistahto saa tyrannimaisia piirteitä ja yksilönvapaus katoaa olemattomiin.³² Weimarin tasavallan demokratiakriittiselle tai antidemokraattiselle ajattelulle kysymys siitä, kenen etua tai kenen tahtoa parlamentaarisessa demokratiassa noudatettiin olivatkin keskeisiä. Puoluepolitiikka näytti vieraalta tälle ajattelumallille, jossa kansa oli yksi ehjä kokonaisuus. Samoin tälle ajattelulle oli toki vierasta myös rousseaumainen yleistahtokin, sillä voitiin ajatella, että kansa pyrki luonnostaan sille parhaaseen tilaan.

Kansa-käsitteen laajuutta kuvaa osaltaan myös se, että Weimarin tasavallan perustuslain johdannossa sanotaan, että "Saksan kansan muodostavat yhtenäiset heimot"³³ ja edelleen 1 artiklassa todetaan, että "valtiovalta kuuluu kansalle"³⁴. Weimarin tasavallan ongelmana oli kuitenkin se, että kansakäsitteellä ei perinteisesti ollut juridis-normatiivista luonnetta. Hein Retter toteaaakin, että porvarillis-konservatiivisten piirien mielestä kansakäsite ei voinut saada mitään erityistä uutta sisältöä muodollisesta lainsäädännöllisestä määritelmästä³⁵, joka sille epäilemättä yritettiin esimerkiksi perustuslaissa antaa. Kansa-käsite perustui porvarillisessa ajattelussa historiaan, kieleen ja kulttuuriin tai äärimmillään rotuun. Se ei voinut saada lainsäädännön kautta uutta merkitystä. Demokratian kansakäsite ja demokratiaa vastustava tai siihen kriittisesti suhtautuva kansakäsite ei toisin sanoen ollut yhteismitallinen.

Kuvaavaa antidemokraattisille piireille oli Sontheimerin mukaan lisäksi se, että Weimarin tasavaltaa alettiin nimittää halventavasti järjestelmäksi, *das System*.³⁶ Tällä tarkoitettiin ennen kaikkea sitä, että tällainen poliittinen malli ei ollut luonnollinen. Käsite 'järjestelmä' liittyi edelleen siihen ajattelutapaan, että vastakkain olivat yhteisö (*Gemeinschaft*) ja yhteiskunta (*Gesellschaft*), kansa (*Volk*) ja valtio (*Staat*), sekä näihin liittyvät käsitteet orgaaninen (*organisch*) ja mekaaninen (*mechanisch*). Yksinkertaistaen voidaan sanoa, että konservatiivisessa ajattelussa yhteisö, valtio ja orgaaninen miellettiin samaan positiiviseen kategoriaan. Tälle ajattelulle vastakkaisia olivat siis yhteiskunta ja valtio, joita voitiin luonnehtia mekaanisiksi muodostelmiksi. Tähän kategoriaan kuului tietysti myös Weimarin tasavalta. Hein Retter toteaa Peterseniä käsittelevässä tutkimuksessaan, että myös Petersenin ajattelulle olivat tyypillisiä nämä piirteet. Tämä ajattelutapa oli erityisesti porvarillisissa ja konservatiiveissa piireissä tyypillistä tuona aikana.³⁷ Oelkers toteaa puolestaan, että tämä lähtökohta - yhteisökeskeisyys - johti Petersenin ajattelussa käytännössä siihen, että siihen ei voinut kuulua taloudellisesti, poliittisesti tai juridisesti määriteltyä yhteiskuntaa, ja että koulua saattoi näin ollen käyttää hyväkseen mikä tahansa poliittinen ideologia.³⁸

Lisäksi tähän jyrkän vastakohtaiseen ajattelutapaan kuului se, että vastustettavia aatteita olivat muun muassa individualismi, egoismi, kapitalismi, siis yleisesti kaikki sellaiset 'ismit', joiden nähtiin hajottavan 'yhteyttä'. Nämä käsitteet kuuluivat myös yleisesti demokratiaa kritisoiden ja demokratianvastaisten liikkeiden kieleen. Tällöin 'liikkeitä' ei pidä kuitenkaan ymmärtää selkeärajaisiksi poliittisiksi ryhmittymiksi, joiden aatesuunta olisi ollut yhtenäinen.

Kansakäsitettä voidaan pitää yhtenä keskeisenä käsitteenä, joka yhdisti antidemokraattisia aatteita maailmansotien välissä. Kansa-käsitteen käyttökelpoisuutta lisäsi se, että se oli kaikille positiivinen käsite, jolle oli mahdollista antaa erilaisia merkityksiä. Porvarillis-oikeistolaisissa piireissä kansakäsite oli hyvin laaja ja äärimmillään se sai antisemitistisiä ja rotuhygienisiä piirteitä. Nämä piirteet saattoivat esiintyä joko yhdessä tai erikseen.³⁹ Antidemokraattisen ajattelun kannalta kansakäsityksessä oli merkittävää se, että nimenomaan myyttinen kansa käsitettiin yhdistäväksi tekijäksi.⁴⁰

Yhteenvedona voidaan todeta, että Weimarin tasavallassa yritettiin modernia yhteisöllisyyttä poliittisen kulttuurin ja perustuslain kautta, mutta monet kansalaiset käsittivät yhteisöllisyyden orgaanisen kansa-käsityksen kautta. Kansa oli toisin sanoen myyttinen olemus tai muodostelma ja enemmän kuin yksilöidensä summa. Tällainen käsitys sopi huonosti yhteen parlamentaarisen demokratia-käsityksen kanssa, joka perustuu viime kädessä yksilön toiminnalle yhteiskunnassa.

Demokratian kritiikistä ja antidemokraattisista liikkeistä

Sontheimerin mukaan Weimarin tasavallan ajan demokratianvastaista ajattelua esiintyi hyvin monien erilaisten liikkeiden ja ryhmittymien sekä yksilöiden taholla. Yksi tällainen Weimarin tasavaltaa vastustava ryhmä oli saksalais-kansallismieliset (*Deutschnationalen*), joka koostui pääosin ylemmästä porvaristosta sekä sotilas- ja virkamiesaatelista. Sontheimerin luonnehdinnan mukaan kyseessä oli perinteinen nationalismi. Tämä ryhmä, joka menetti vallanvaihdoksessa eniten poliittista valtaa, suhtautui uuteen tasavaltalaiseen hallitusmuotoon ja sen edustajiin epäluuloisesti. Konservatiivinen vallankumous (*konservative Revolution*) oli puolestaan siinä mielessä perinteistä, että heidän tavoitteenaan oli palauttaa Saksan historia vuotta 1914 edeltäneeseen tilaan. Konservatiivinen vallankumous ymmärsi itsensä ranskalaisen vallankumouksen vastavoimana ja sen tarkoituksena oli perustaa uusi vallankumous saksalaisille arvoille. Vallankumouksellinen nationalismi (*revolutionäre Nationalismus*) oli puolestaan huomattavasti edellisiä radikaalimpi. Näiden liikkeiden lisäksi erilaista kansallista vallankumouksellisuutta edusti muun muassa kansallisbolševismi (*Nationalbolshewismus*), jonka esikuvat olivat Venäjän vallankumouksessa ja bolševismissa. Kiihkokansallismielisyyttä edusti puolestaan liike, jota Sontheimer luonnehtii termillä saksalaisikihkokansalliset (*Deutsch-Völkischen*). Tälle ajattelulle oli tyypillistä kansa-käsitteen mystifioiminen ja ennen kaikkea puhdistaminen kaikesta vieraasta aineksesta. Olennaista tälle aatesuunnalle oli, että se katsoi vastustavansa kaikkea nationalistista, sillä tähän saattoi sisältyä kansalle (*Volk*) vieraita aineksia. Termi '*völkisch*' oli Sontheimerin mukaan kuitenkin myös itsessään epämääräinen ja se esiintyi sekä kiihkokansallisessa ajattelussa että konservatiivien ajattelussa. *Deutsch-völkisch* -

aatteeseen voidaan laskea kuuluvan myös kansallissosialistit, joiden ideologia ei kuitenkaan ollut yhtenäinen.⁴¹

On kuitenkin syytä huomata, että on harhaanjohtavaa käsittää äärivasemmistoa ja äärioikeistosta toistensa täydellisiksi vastakohtiksi, sillä monissa asiakysymyksissä esimerkiksi äärioikeisto oli lähempänä kommunistista ideologiaa kuin konservatiiveja.⁴² Kansallissosialistit eivät edustaneet äärikonservatiivisia arvoja eivätkä he edustaneet maanomistajaluokkaa tai aatelistoa. Kansallissosialismi ei ollut myöskään mikään yhtenäinen ideologia, vaan se pikemminkin sisällytti erilaiset protestiaineokset itseensä.⁴³

Lopuksi on syytä todeta, että Weimarin tasavalta kohtasi karkeasti ottaen kahdenlaista kritiikkiä. Ensimmäinen osa muodostui siitä Weimarin tasavallan poliittista järjestelmää kohtaan esitetystä kritiikistä, joka kohdistui johonkin politiikan harjoittamisen alaan, esimerkiksi puolueiden ja muiden eturyhmien suhteettoman suureen valtaan päätöksenteossa tai vaalijärjestelmän sattumanvaraisuuteen. Tätä ajatussuuntaa voidaan kutsua *demokratian kritiikiksi*. Toisen osan muodostavat ne ajatussuunnat, jotka tähtäsivät ennen kaikkea Weimarin tasavallan poliittisen järjestelmän kaatamiseen. Tätä voi kutsua varsinaisesti *antidemokraattiseksi ajatteluksi*. Tarkastelen seuraavassa Peter Petersenin käsitysten valossa tätä kysymystä tarkemmin.

Parlamentarismi ja demokratian ongelma Peter Petersenin käsitysten valossa

Peter Petersen kirjoittaa teoksessaan *Neueuropäische Erziehungsbewegung*: "Me näemme, että kansat kaikkialla ja erityisesti niiden nuoriso, on saanut tarpeekseen parlamentarismimme muodosta ja samalla nykyisen demokratian muodosta."⁴⁴ Hän tarkentaa tätä väitettään kirjoittamalla, että parlamentaarinen järjestelmä on aivan liian ylimalkainen ja riittämätön, jotta se voisi edustaa todellista kansan tahtoa. Petersenin mukaan hallitsevaa vähemmistöä ei voida myöskään pitää riittävästi henkisenä suunnannäyttäjänä, eikä se näin ollen voi muodostaa todellista ilmausta kansan tahdosta.⁴⁵

Petersen arvostelee kirjoituksessaan siis erityisesti edustuksellisen demokratian muotoa ja sitä, mitä ongelmia edustuksellisuuden toteutumisella oli Weimarin tasavallassa.

Yhtenä keskeisenä taustatekijänä parlamentarismia kohtaan esitettyyn kritiikkiin voidaan yleisesti pitää Weimarin tasavallan heikkoa puoluejärjestelmää. Puolueet eivät olleet tarpeeksi vahvoja ja tämän seurauksena ne joutuivat poliittisia päätöksiä tehdessään turvautumaan usein arveluttaviin kompromisseihin. Kompromisseihin ajaututtiin usein pakkotilanteissa, jolloin kaikki osapuolet olivat tyytymättömiä tehtyihin päätöksiin.⁴⁶ Nykyaikaisilta yhteiskunnilta, joille on tunnusomaista erilaiset arvoriidat vaaditaan käytännössä ratkaisuun pääsemiseksi kompromissihalukkuutta. Käytännössä kykyä kompromissien tekemiseen voidaankin pitää yhtenä modernin demokraattisen poliittisen järjestelmän perusedellytyksistä.

Toinen keskeinen tekijä, joka Weimarin tasavallan poliittisilta toimijoilta puuttui, oli käsitys yhteisestä hyvästä tai yhteisistä arvoista, eli konsensuksesta.⁴⁷ Weimarin tasavalta ei onnistunut voittamaan kansalaistensa luottamusta puolelleen. Poliittisen järjestelmän epäonnistuminen voidaankin nähdä johtuneen tilanteesta, jossa erilaisten poliittisten toimijoiden välillä vallitsi suuria näkemuseroja, jotka kärjistyivät ja haittasivat yhteistyötä. Kuitenkin toimijoiden väliltä puuttui yhdistäviä tekijöitä tai edes sellaisia syitä, jotka olisivat pakottaneet ne lähestymään riittävästi toisiaan. Esimerkiksi Sontheimer korostaa sitä, että Weimarin tasavallan poliittinen järjestelmä, ei ollut toiminnallisesti riittävän voimakas kyetäkseen vakuuttamaan epäilijät puolelleen. Se ei kyennyt vakauttamaan taloutta ja lisäksi Weimarin tasavalta samaistettiin Versailles'n rauhaan, mikä rasitti tasavallan antamaa kuvaa itsestään suhteettomasti.⁴⁸

Myös Hein Retter käsittelee tutkimuksessaan sitä ongelmaa, joka liittyi Weimarin tasavallan aikaiseen parlamentarismiin ja toisaalta Petersenin henkilökohtaiseen käsitykseen demokratiasta. Retterin mukaan Petersenin parlamentarismia kohtaan esittämä kritiikki perustui ennen kaikkea sille käsitykselle, että parlamentarismi oli vain yksi muoto harjoittaa harvainvaltaa - pieni päättävä ryhmä hallitsi kansan enemmistöä. Retterin mukaan Petersenin demokraattinen ajattelu oli 1920-luvulla lähellä englantilaista kiltta-ajattelua.⁴⁹ Tämä sopisikin paremmin Petersenille tärkeään yhteisöllisyyteen, joka tulee

hänen kasvatustieteellisissä kirjoituksissaan esiin. Demokratia ja parlamentarismi sen sijaan eivät kuuluneet Petersenin ajattelussa yhteen.

Petersen kritisoi kirjoituksessaan lisäksi sitä, että parlamentarismi oli hänen mukaansa jo vanhentunut hallintomalli. Petersenin mukaan demokratia oli todellisuudessa 1600-luvulta syntyneen porvariston ihannoima ja toteuttama hallintomalli. Kuitenkaan tällaista porvaristoa ei hänen mukaansa enää ollut olemassakaan, joten myöskin tällaisen poliittisen järjestelmän täytyi olla vanhentunut.⁵⁰ Petersenin käsityksillä on tietty todellisuuspohja. Weimarin tasavallassa siirryttiin parlamentaariseen demokratiaan, jonka esikuvat olivat Ison-Britanniassa ja Ranskassa. Tasavallan perustuslaki oli luonteeltaan liberaali-demokraattinen. Meidän näkökulmastamme demokratia näyttäytyy historiallisessa prosessissa helposti voittoisana poliittisena järjestelmänä,⁵¹ mutta 1920-luvun monille saksalaisille kyseessä oli 1800-luvulta peräisin oleva entisten vihollisvaltioiden, Ranskan ja Ison-Britannian poliittinen järjestelmä, joka yritettiin juurruttaa Saksaan. Weimarin tasavallan kriitikoille, ja siis myös Petersenille, tasavallan poliittista järjestelmää kuvasikin siis kaksi teemaa: vanhanaikainen ja saksalaisuudelle vieras.

Petersenin parlamentarismia kohtaan esitettyä kritiikkiä voi pitää myös siinä mielessä ymmärrettävänä, että valta näyttäytyi entistä anonyymimpana.⁵² Tämä liittyy osittain saksalaiseen perinteeseen, sillä aikaisemminhan valtaa oli harjoittanut keisari tai valtakunnankansleri tai valta oli henkilöitynyt näihin tahoihin. Uudessa poliittisessa järjestelmässä valtaa harjoittivat kuitenkin puolueet tai pienet eturyhmät. Kuka näitä puolueita todella johti, missä ne fyysisesti sijaitsivat ja kenen etua ne viime kädessä ajoivat, saattoivat ihmiset kysyä. Oikeutettua kritiikkiä oli tavallaan myös siinä mielessä, että Weimarin ajan parlamentarismi toimi vuodesta 1921 lähtien vähemmistödemokratiana. Tämä puolestaan tarkoitti sitä, että päätösten syntymiseen vaadittiin poikkeuksellisen paljon kompromisseja tai päätöksiä ei syntynyt lainkaan.⁵³ Tässäkin mielessä Petersenin kritiikki siitä, että muutaman ihmisen valinta edustamaan suurempaa joukkoa, ei voi olla muuta kuin harhakuvitelmaa.⁵⁴

Petersenin kirjoituksissa tulee konkreettisesti esille se, miten vaikeaa on seurata pelkästään käsitteitä ja miten vaikeasti määriteltävä historiallisen henkilön todellinen poliittinen

sijainti voi olla. Retterin mukaan Petersenin kirjoituksista voidaan helposti löytää kansallismielisiä ajatuksia (*volksorganisches Denken*). Petersenin kirjoituksissa ei 1920-luvulla esiinny kuitenkaan suoranaisesti kansalliskiihkoisia ajatuksia (*völkisch*).⁵⁵ Hänen kirjoituksistaan löytyy kuitenkin toisaalta johtajaoppia (*Führer*) ja hän kirjoitti poliittisten puolueiden harjoittamaa valtaa vastaan (antiparlamentarismi) ja erityisesti liberalismia vastaan. Tämä kaikki on kiistatonta.

Kiinnostavaa kuitenkin on, että Petersenin kirjoituksista voidaan kansallismielisten ajatusten ohessa löytää myös ajatuksia, jotka eivät sovi perinteiseen kuvaan äärikansallisesta ajattelusta ja ovat siis edellisten kanssa ristiriidassa. Petersen esimerkiksi kirjoittaa vuonna 1927, että "kouluyhteisö tunnustaa valtion, kunhan se ylimpänä kansalaisyhteiskunnan yhtenäisyyden toimeenpanijana asettaa koululle rajat, kunhan se suojelee ja vaalii sekä hallinnoi sitä, eikä yritä tällä tavoin saada väkisin läpi mitään puolueintressejä."⁵⁶ Tämä teksti voidaan ymmärtää lojaalisuudeksi Weimarin tasavaltaa kohtaan. Petersen kirjoittaa edelleen, että Weimarin tasavallan perustuslain kieliartikla (artikla 113) oli esikuvana muilla kansoilla. Tällöin hän ensinnäkin tunnusti tämän kohdan perustuslaista ja toiseksi edusti suvaitsevaista kielipoliittista kantaa.⁵⁷ Kansakoulun johtavaa ajatusta, yhtäläisen ja yhtenäisen koulutuksen tarjoamista kaikille kansalaisille varallisuudesta riippumatta, voidaan myös pitää lähtökohdaltaan demokraattisena.⁵⁸

Petersenin yhteiskuntaa käsittelevistä kirjoituksista voidaan lisäksi todeta, että hän ei ollut varsinaisesti kiinnostunut yhteiskunnan poliittisen järjestelmän kehittämisestä, vaan hänen kirjoituksensa palvelivat kansakoululaitoksen kehittämistä. Kansakoulu merkitsi Petersenille nimensä mukaisesti koulua koko kansaa varten.⁵⁹ Weimarin tasavallassa käytiinkin voimakasta keskustelua koulun asemasta yhteiskunnasta ja tähän keskusteluun osallistuivat voimakkaasti myös poliittiset puolueet. Petersen otti toisaalta kantaa Weimarin tasavallan ajan demokratia-keskusteluun, mutta ennen kaikkea hän halusi torjua poliittiset ristiriidat kouluyhteisöstä, mikä tulee hänen Jenan-suunnitelmassaan hyvin esille.⁶⁰

Petersenistä voidaan yhteenvetona todeta, että hän ei ollut antidemokraattinen ajattelija tai toimija samalla tavoin kuin Weimarin tasavallan ajan ääriliikkeiden edustajat. Hänen

ajattelunsa kantavana voimana ei siis ollut ensisijaisesti Weimarin tasavallan vastustaminen. Petersenin ajattelusta voidaan kuitenkin sanoa myös, että hän ei ollut Weimarin tasavallan kannattaja, vaikka hän nähtävästi myöntyikin tähän poliittiseen järjestelmään - sitä tosin kritisoiden. Petersen ei ollut myöskään yhteiskuntateoreetikko. Hänelle yhteiskuntakritiikki liittyi läheisesti koulukysymykseen ja siihen, mihin yhteiskunnallisiin arvoihin koulun (kouluopetuksen tuli sitoutua). Tässä mielessä Petersenin tarkasteleminen Weimarin tasavallan kriitikkona ontuu. Toisaalta tällainen ajattelutapa oli 1920-luvun akateemisissa piireissä yleistä ja juuri se selittää osaltaan tätä ongelmaa: konservatiiveille porvareille kysymys yhteiskunnan tilasta liittyi nimenomaan henkisiin arvoihin jonka keskeisenä teemana oli kansa. Tämä ei vain ollut välttämättä käytännöllinen lähtökohta poliittiselle toiminnalle, jossa ongelmat olivat pikemminkin materialistisia, kuten työttömyys tai talouden taantuma.

Lopuksi

Weimarin tasavalta oli jo syntyessään heikko ja sen mahdollisuuksia heikensivät alkuvaiheesta lähtien monet eri tekijät kuten Versailles'n rauha, keisarillisen Saksan antidemokraattinen perinne, talouslama ja tasavaltaa vastustavat poliittiset liikkeet. Nämä ulkoiset tekijät yhdistettiin heikkoon keskusvaltaan ja sen poliittiseen järjestelmään. Weimarin tasavallan ajan demokratiakäsitysten tutkiminen liittyykin kiinteästi tähän vaikeaan yhteiskunnalliseen tilanteeseen ja poliittiseen murrokseen. On kuitenkin oltava varovainen siinä, mitkä tekijät lopulta vaikuttivat antidemokraattisiin mielipiteisiin ja missä määrin. Esimerkiksi Petersenin kohdalla yhteiskunnallinen tilanne tekee ymmärrettäväksi Petersenin esittämän kritiikin, mutta se ei ole sen välitön syy. Silloin kun joku kritisoi poliittista järjestelmää, on syytä kysyä mitä todellisuudessa kritisoitiin, mitä vaihtoehtoja tällöin ajettiin takaa ja mitkä olivat motiivit.

Demokraattista yhteiskuntajärjestelmää voidaan kritisoida ensinnäkin siten, että arvostellaan demokratian käytäntöjä, esimerkiksi suhteellisen vaalitavan oikeudenmukaisuutta, tai puoluevallan ylikorostumista. Tämä kritiikki voidaan lisäksi esittää siten, että joko hyväksytään demokraattinen järjestelmä virheineen tai hylätään

demokraattinen järjestelmä kokonaisuudessaan ja pidetään jotain vaihtoehtoista järjestelmää demokraattista yhteiskuntajärjestelmää sopivampana vaihtoehtona. Artikkelini keskeinen ongelma oli, miten antidemokraattinen ajattelu ja demokratiakriittinen ajattelu voidaan käytännössä erottaa toisistaan ja erityisesti mihin Peter Petersenin ajattelu sijoittuu.

Petersenin poliittisista kirjoituksista voidaan todeta, että hän kritisoi ennen kaikkea sitä, miten Weimarin tasavallassa toteutui edustuksellisuus. Hänen mukaansa muutaman ihmisen valinta edustamaan suurempaa joukkoa ei voinut mitenkään ilmaista näiden tahtoa. Hänen kritiikkinsä kohdistui myös puolueiden tapaan tehdä kompromisseja ja taistella vallasta. Kun arvioidaan Petersenin käsityksiä kokonaisuutena, niin häntä ei voida pitää demokraattina mutta ei myöskään selkeänä antidemokraattina. Hänelle demokratia ei ylipäättään edustanut varteenotettavaa poliittista järjestelmää. Weimarissa esiintynyt demokratia tarkoitti Petersenille oman edun tavoittelua ja puoluepoliittista valtataistelua, jossa yksilö alistui itsensä puolueen edulle. Hän ei kuitenkaan pyrkinyt aktiivisesti Weimarin tasavallan kumoamiseen. Keskeinen syy Petersenin poliittisille kirjoituksille oli se, että koulupoliittinen keskustelu oli Weimarin tasavallassa kärjistynyt. Petersen otti toisaalta kantaa Weimarin tasavallan ajan demokratia-keskusteluun, mutta tällöin hän halusi ennen kaikkea torjua poliittiset ristiriidat kouluyhteisöstään, mikä tulee hänen Jenan-suunnitelmassaan hyvin esille.

Kirjallisuus

Benner, Dietrich & Kemper, Herwart, *Einleitung zur Neuherausgabe des kleinen Jena-Plans*. Weinheim und Basel 1991.

Boldt, Hans, „Die Weimarer Reichsverfassung“, *Die Weimarer Republik 1918- 1933. Politik - Wirtschaft - Gesellschaft*. 2. Durchgesehene Auflage. Bundeszentrale für politische Bildung. Schriftenreihe Band 251. Bonn 1988.

Böckenförde, Ernst-Wolfgang, „Der Zusammenbruch der Monarchie und die Entstehung der Weimarer Republik“ *Die Weimarer Republik 1918-1933. Politik - Wirtschaft - Gesellschaft*. 2. Durchgesehene Auflage. Bundeszentrale für politische Bildung. Schriftenreihe Band 251. Bonn 1988.

- Bruhn, Karl, *Strömningar i det tjugonde århundradets skolpedagogik*. Tampere 1968.
- Kalela, Jorma, *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki 2000.
- Koselleck, Reinhart, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt am Main 1989.
- Longerich, Peter, *Deutschland 1918 - 1933 : die Weimarer Republik*. Handbuch zur Geschichte. Hannover 1995.
- Möller, Horst, *Die Weimarer Republik. Eine unvollendete Republik*. 7. erweiterte und aktualisiert Neuauflage. München 2004.
- Oelkers, Jürgen, *Reformpädagogik. Eine Dogmengeschichte*. 3. vollst. bearb. und erw. Auflage. Weinheim ja München, 1996.
- Petersen, Peter, *Allgemeine Erziehungswissenschaft*. Berlin und Leipzig 1924.
- Petersen, Peter, *Neueuropäische Erziehungsbewegung*. Weimar 1926.
- Petersen, Peter. *Der Jena-Plan einer freien allgemeinen Volksschule*. Langensalza 1927.
- Retter, Hein, „Reformpädagogik zwischen Rekonstruktion, Kritik und Verständigung. Metahermeneutische Anmerkungen zu einer Kontroverse“, *Reformpädagogik zwischen Rekonstruktion, Kritik und Verständigung. Beiträge zur Pädagogik Peter Petersens*. Hrsg. Hein Retter. Weinheim 1996.
- Setälä, Maija, *Demokratian arvo. Teoriat, käytännöt ja mahdollisuudet*. Helsinki 2003.
- Sieferle, Rolf Peter, *Die Konservative Revolution. Fünf biographische Skizzen*. Frankfurt am Main 1995.
- Sontheimer, Kurt, „Die politische Kultur der Weimarer Republik“ *Die Weimarer Republik 1918- 1933. Politik - Wirtschaft - Gesellschaft*. 2. Durchgesehene Auflage. Bundeszentrale für politische Bildung. Schriftenreihe Band 251. Bonn 1988.
- Sontheimer, Kurt, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik*. 1992
- Vorländer, Hans, *Demokratie. Geschichte - Formen - Theorien*. Lizenzausgabe für die Zentrale für die politische Bildung. Schriftenreihe Band 408. Bonn 2003.
- Winkler, Heinrich August, *Weimar 1918-1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie*. 4. durchgesehene Auflage. München 2005.

Loppuviitteet

- ¹ " *Es sollen geschichtlich einmal aufgetretene dualistische Sprachfiguren auf ihre Argumentationsstruktur hin befragt werden, auf die Art, wie die Gegenpositionen jeweils negiert wurden.*" Koselleck 1989, 215.
- ² Normatiivisten demokratiateorioiden lähtökohdista ks. esim. Setälä 2003, 12. Katso myös Sontheimerin päämäärään perustuva määritelmä demokratiasta, alaviite 12.
- ³ Retter 1996, 59.
- ⁴ Bruhn 1968, 185.
- ⁵ Benner ja Kemper 1991: Einleitung zur Neuherausgabe des Kleinen Jena-Plans.
- ⁶ Benner ja Kemper 1991, 52.
- ⁷ Oelkers 1996, 249.
- ⁸ Erinomaisen yleiskuvan nykyisistä demokratiateorioista saa mm. Maija Setälän teoksesta "Demokratian arvo. Teoriat, käytännöt, mahdollisuudet." Helsinki 2003. Laajempi historiallinen perspektiivi on sen sijaan Hans Vorländerin teoksessa "Demokratie. Geschichte - Formen - Theorien. Bonn 2003.
- ⁹ Vorländer 2003, 7; Setälä 2003, 60-78.
- ¹⁰ Vorländer 2003, 7
- ¹¹ Poliittisten ideologioiden tutkimuksen vaikeudesta ja hermeneuttisesta lähestymistavasta: ks. esim. Sieferle 1995, 20. Hermeneutiikasta tai oikeammin metahermeneutiikasta myös Retter 1996, 70-75.
- ¹² Normatiivisten demokratiateorioiden lähtökohdista ks. esim. Setälä 2003, 12.
- ¹³ *Sie [Die Demokratie] ist eine werterfüllte politische Ordnung mit dem Ziel, einen Zustand geordneter Freiheit für das politische Gemeinwesen zu sichern.* Sontheimer 1992, 16.
- ¹⁴ Kalela 2000, 161.
- ¹⁵ Ibid.
- ¹⁶ Kurt Sontheimer: Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik, 1992. Teos ilmestyi alunperin jo vuonna 1962. On korostettava, että Sontheimerin teoksessaan esittämä ratkaisu on vain yksi tapa lähestyä sitä ongelmaa, miten antidemokraattista ajattelua voidaan lähestyä historiallisessa kontekstissa.
- ¹⁷ Sontheimer 1992, 16.
- ¹⁸ Sontheimer 1992, 14.
- ¹⁹ Vorländer 2003, 96.
- ²⁰ Sieferle 7-8
- ²¹ Böckenförde 1988, 17.
- ²² Bold 1988, 49.
- ²³ Winkler 2005, 43.
- ²⁴ Winkler 2005, 15; Vorländer 2003, 78.
- ²⁵ Vaaleilla valittiin valitsijamiehiä niin että jokainen verotusryhmä sai valita näistä kolmanneksen. Suurituloisimpia oli kuitenkin vain muutamaprosentti, joten heidän poliittinen painoarvonsa oli tietenkin kaikkein suurin.
- ²⁶ Longerich 1995, 21.
- ²⁷ Sieferle 1995, 68. Samansuuntaisen käsityksen esittää Sontheimer. Sontheimer 1992, 243.
- ²⁸ Winkler 2005, 39, 40.
- ²⁹ Vorländer 2003, 80-83.
- ³⁰ Sontheimer 1988, 462. Samansuuntaisen ajatuksen esittää myös mm. Böckenförde 1988, 26.
- ³¹ Möller 2004, 216.
- ³² Vorländer 2003, 56, 57; Setälä 2003, 105-107.
- ³³ "Das deutsche Volk, einig in seinen Stämmen..."
- ³⁴ "Die Staatsgewalt geht vom Volke aus."
- ³⁵ Retter 1996, 51.
- ³⁶ Sontheimer 1992, 178.
- ³⁷ Retter 1996, 40.
- ³⁸ Oelkers 1996, 249.
- ³⁹ Sontheimer 1992, 244-246.
- ⁴⁰ Sontheimer 1992, 244.
- ⁴¹ Sontheimer 1992, 113-141.
- ⁴² Sieferle 1995, 7, 8.
- ⁴³ Sontheimer 1992, 134, 135.

⁴⁴ " *Wir sehen, daß die Völker und sehr bezeichnend die Jugend allerorten, unsre Formen des Parlamentarismus satt haben und damit die gegenwärtige form der Demokratie.*" (Petersen 1926, s.37).

⁴⁵ *Heute ist das parlamentarische System viel zu grob und ungenügend, um die Volksinteressen zu vertreten, ja, die regierende Minderheit ist eine in der Regel viel zu wenig geistig führende Schicht, um den wahren Ausdruck der volklichen Interessen zu bilden.* Petersen 1926, 37.

⁴⁶ Sontheimer 1992, 154, 155 ja Boldt 1988, 59.

⁴⁷ Sontheimer 1988, 457-458.

⁴⁸ Sontheimer 1988, 455, 456

⁴⁹ Retter 1996, 45, 46.

⁵⁰ Petersen 1926, 37.

⁵¹ Demokratian voittoisuus on tietenkin suhteellinen käsite, joka voidaan myös asettaa kyseenalaiseksi. Lisää tästä teemasta esim. Vorländer 2003, 6-12.

⁵² Sontheimer 1992, 148.

⁵³ Sontheimer 1992, 149.

⁵⁴ Petersen 1926, 37.

⁵⁵ *Volksorganisch* on kansan yhtenäisyyttä korostava aatesuunta. Retter 1996, 43, 44.

⁵⁶ Petersen 1927, 8.

⁵⁷ Retter 1996, 41.

⁵⁸ Retter 1996, 41.

⁵⁹ Retter 1996, 41.

⁶⁰ Petersen 1927, 8.